

Dilsuz BOYQUVATOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: salimovnadilsuz@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7142-1001>

Shahrisabz davlat pedagogika instituti dotsenti v.b., PhD M.Jabborova taqrizi asosida

PSYCHOLOGY OF FORMING TEACHER-STUDENT INTERPERSONAL RELATIONSHIPS IN NEWLY ADMITTED UNIVERSITY STUDENTS

Annotation

This article provides an in-depth analysis of the psychology of forming interpersonal relationships with teachers among first-year higher education students using an expanded IMRAD format. The study explores the role of trust, empathy, communication openness, and psychological safety during initial adaptation stages, supporting students' mid-formation, academic success, and long-term motivation. Empirical findings, contextualized for Uzbekistan's higher education with cultural-economic factors, propose practical training programs and pedagogical strategies.

Keywords: interpersonal relationships, first-year students, teacher-student relationships, adaptation psychology, higher education, trust formation.

ПСИХОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ ПРЕПОДАВАТЕЛЬ-СТУДЕНТ У ПЕРВОКУРСНИКОВ ВУЗА

Аннотация

Данная статья представляет углубленный анализ психологии формирования межличностных отношений с преподавателем у первокурсников высшего учебного заведения в расширенном формате IMRAD. Исследование изучает роль доверия, эмпатии, открытости коммуникации и психологической безопасности на начальных этапах адаптации, обеспечивая среднее становление студентов, академический успех и долгосрочную мотивацию. На основе эмпирических результатов, учитывающих культурно-экономический контекст высшего образования Узбекистана, предлагаются практические программы тренингов и педагогические стратегии.

Ключевые слова: межличностные отношения, первокурсники, отношения преподаватель-студент, психология адаптации, высшее образование, формирование доверия.

OLIV TA'LIM MUASSASASIGA YANGI KIRGAN TALABALARDA O'QITUVCHI BILAN SHAXSLARARO MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISH PSIXOLOGIYASI

Annotatsiya

Ushbu maqola oliy ta'lim muassasasiga yangi kirgan talabalarda o'qituvchi bilan shaxslararo munosabatlarni shakllantirish psixologiyasini kengaytirilgan IMRAD formatida chuqur tahlil qiladi. Tadqiqot dastlabki adaptatsiya bosqichlarida ishonch, empatiya, muloqot ochiqqligi va psixologik xavfsizlik muhitining rolini o'rganadi, bu talabalarning o'rta shakllanishi, akademik muvaffaqiyati va uzoq muddatli motivatsiyasini ta'minlaydi. O'zbekiston oliy ta'limi kontekstida madaniy-iqtisodiy omillar hisobga olingan holda empirik natijalar asosida amaliy trening dasturlari va pedagogik strategiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: shaxslararo munosabatlar, yangi kirgan talabalar, o'qituvchi-talaba munosabatlari, adaptatsiya psixologiyasi, oliy ta'lim, ishonch shakllanishi.

Kirish. Oliy ta'lim muassasasiga yangi kirgan talabalar uchun o'qituvchi bilan shaxslararo munosabatlar shakllanishi bugungi kunda nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-psixologik dolzarb masala sifatida namoyon bo'lmoqda. Maktabdan oliy ta'limga o'tish jarayoni yoshlar uchun muhim ijtimoiy-iqtisodiy va emotsional o'zgarishlarni keltirib chiqaradi, bu esa o'z navbatida talabalarning akademik muvaffaqiyati, ijtimoiy integratsiyasi va shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi. Tadqiqot muammosi shundan iboratki, O'zbekiston sharoitida yangi talabalarda o'qituvchi bilan sifatli munosabatlarni shakllantirish mexanizmlari va pedagogik strategiyalari yetarlicha ilmiy tadqiq etilmagan, natijada talabalar birinchi semestrda adaptatsiya muammolariga duch keladi.

Shu nuqtai nazardan, tadqiqotning maqsadi – O'zbekiston sharoitida yangi talabalarning o'qituvchilar bilan shaxslararo munosabatlar shakllanish jarayonini empirik asosda o'rganish, uning dinamikasini modellashtirish va

samarali pedagogik strategiyalarni ishlab chiqishdir. Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

Yangi talabalarning oliy ta'lim muhitiga moslashuvi va shaxslararo munosabatlar shakllanishi bo'yicha nazariy tadqiqotlarni tahlil qilish;

O'zbekiston kontekstida talabalarning o'qituvchilar bilan munosabatlarni shakllantirishga ta'sir etuvchi psixologik, ijtimoiy va madaniy omillarni aniqlash;

Empirik tadqiqotlar asosida munosabat shakllanishining dinamikasi va xususiyatlarini model-lashtirish;

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida qo'llash mumkin bo'lgan pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish va taklif etish.

Mavzu dolzarbli davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyevning oliy ta'lim sohasidagi islohotlarga bag'ishlangan murojaatlarida ham ta'kidlangan. Prezidentning 2021–2025-yillarga mo'ljallangan ta'lim tizimini rivojlantirish

strategiyasida, shuningdek, Oliy Majlisga yo'llangan murojaatlarida yoshlarning sifatli ta'lim olishlari va pedagoglar bilan samarali shaxslararo aloqalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Prezidentning so'zlariga ko'ra, oliy ta'limda samarali shaxslararo munosabatlar shakllantirish, talabning shaxsiy va akademik rivojlanishini ta'minlash hamda innovatsion pedagogik yondashuvlarni joriy etish zamonaviy ta'limning asosiy mezonidir.

Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, u yangi talabalarning shaxslararo munosabatlarini shakllantirish jarayonini empirik asosda o'rganib, oliy ta'limda psixologik va pedagogik yondashuvlarni yanada tizimli va samarali tarzda ishlab chiqishga imkon beradi.

Adabiyotlar tahlili. Mavzuga oid xorijiy adabiyotlarda o'qituvchi-talaba munosabatlari (TSR) talabalarning akademik va psixologik muvaffaqiyatini belgilashi ta'kidlanadi. J.-P. Piaget va L. Vygotskiyning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi bo'yicha, yangi talabalarda "proksimal rivojlanish zonasi" o'qituvchi orqali shakllanadi. Zamonaviy tadqiqotlar (Hamre va Pianta, 2001; 2020 yangilanishlari) TSR ning dastlabki yilida adaptatsiyani 0.40 effekt o'lchamida yaxshilashini ko'rsatadi [1].

O'zbek va post-Yevropa adabiyotida kommunikatsiya psixologiyasi markaziy: talaba-o'qituvchi munosabatlari o'zaro ishonch va emotsional muhitni shakllantiradi, ammo ierarxik madaniyat passivlikka olib keladi. Yangi talabalarda moslashuv sindromi (o'rta shakllanish) va o'qituvchi hurmati muhokama qilinadi. Rus tilidagi ishlar (Psychologies.ru) vertikal munosabatlardagi byuziv xavflarni, ya'ni hissiy qaramlikni ogohlantiradi [2,3].

Checklovlar: O'zbekistonga xos tadqiqotlar empirik emas, longitudinal ma'lumotlar kam. Ushbu tahlil tadqiqot bo'shliqlarini to'ldirishga asos bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot O'zbekiston Respublikasining Toshkent shahri, Samarqand viloyati hamda bir qator boshqa hududlaridagi oliy ta'lim

Komponent	1-oy (M±SD)	4-oy (M±SD)	r adaptatsiyaga
Ishonch	3.1±0.95	3.8±0.82	0.71
Empatiya	2.7±1.1	3.4±0.92	0.64
Ochiqlik	2.9±0.88	3.6±0.76	0.59

Tahlil va natijalar. O'tkazilgan tadqiqot natijalari mavjud ilmiy adabiyotlar va zamonaviy pedagogik-psixologik yondashuvlar bilan to'liq mos kelishini ko'rsatdi. Xususan, shaxslararo munosabatlarda empatiyaning yuqori darajada namoyon bo'lishi talabalarning oliy ta'lim muhitiga moslashuv jarayonini sezilarli darajada tezlashtirishi aniqlandi. Bu holat Carl Rogersning insonmarkazli yondashuvi hamda zamonaviy adaptatsiya nazariyalarida ilgari surilgan g'oyalarni empirik jihatdan tasdiqlaydi. Empatik o'qituvchi tomonidan yaratilgan ijobiy psixologik muhit talabalarda o'ziga ishonch, akademik faollik va ijtimoiy ochiqlikni kuchaytiradi.

Tahlil natijalari O'zbekiston oliy ta'lim tizimiga xos bo'lgan madaniy ierarxiyaning ikki tomonlama ta'sirini ko'rsatdi. Bir tomondan, o'qituvchiga nisbatan an'anaviy hurmat va masofa saqlash talabalarda intizom va mas'uliyatni mustahkamlasa, ikkinchi tomondan, bu holat ko'pincha passivlik, savol berishdan tortinish va erkin fikr bildirishning cheklanishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, birinchi kurs talabalarida bu omil shaxslararo munosabatlar shakllanishini sekinlashtiruvchi psixologik to'siq sifatida namoyon bo'ladi.

Shu bilan birga, tadqiqotda sinovdan o'tkazilgan maxsus psixologik-pedagogik treninglar mazkur passivlikni kamaytirishda va ochiq muloqotni rivojlantirishda samarali ekanligi aniqlandi. Treninglarda ishtirok etgan talabalar guruhida o'qituvchilar bilan muloqotga kirishish, fikr bildirish va tashabbus ko'rsatish darajasi sezilarli oshgani kuzatildi. Bu

muassasalarida amalga oshirildi. Tadqiqotda jami 360 nafar ishtirokchi qatnashdi, shundan 280 nafari bakalavriat bosqichining 1-kurs talabalari, 80 nafari esa professor-o'qituvchilarni tashkil etdi. Ishtirokchilar tanlovi ixtiyoriylik va anonimlik tamoyillari asosida amalga oshirildi.

Tadqiqot materiallari. Tadqiqot jarayonida shaxslararo munosabatlar, ishonch va moslashuv darajasini aniqlash maqsadida quyidagi psixodiagnostik vositalardan foydalanildi:

FIRO-B (Fundamental Interpersonal Relations Orientation-Behavior) - shaxslararo ehtiyojlar (inkluzivlik, nazorat va affektivlik) darajasini aniqlash uchun;

ITS (Interpersonal Trust Scale) - talabalarning o'qituvchilarga bo'lgan ishonch darajasini o'lchash uchun;

CAS (College Adaptation Scale) - talabalarning oliy ta'lim muhitiga akademik, ijtimoiy va emotsional moslashuvini baholash uchun.

Mazkur anketalar xalqaro ilmiy tadqiqotlarda keng qo'llaniladigan, psixometrik jihatdan ishonchli va valid metodikalardir.

Tadqiqot usullari. Tadqiqot aralash metodologiya asosida tashkil etildi. Miqdoriy va sifat tahlil usullari o'zaro uyg'unlashtirildi:

Statistik tahlil: Olingan miqdoriy ma'lumotlar SPSS dasturi yordamida qayta ishlanib, regressiya va korrelyatsion tahlillar orqali o'qituvchi-talaba munosabatlarining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar aniqlandi.

Sifat tahlili: Talabalar va o'qituvchilar bilan o'tkazilgan yarim tuzilgan suhbatlar NVivo dasturi yordamida tematik tahlil qilinib, munosabat shakllanishining psixologik va madaniy jihatlari ochib berildi.

Longitudinal dizayn: Tadqiqot uch bosqichda (semestr boshida, o'rtasida va oxirida) amalga oshirilib, munosabatlar dinamikasi vaqt omili asosida tahlil qilindi.

Mazkur usullar majmuasi tadqiqot natijalarining ishonchligi va ilmiy asoslanganligini ta'minlashga xizmat qildi.

esa ierarxik madaniyat sharoitida ham to'g'ri tashkil etilgan pedagogik ta'sir orqali ijobiy natijalarga erishish mumkinligini ko'rsatadi.

Xalqaro taqqoslash natijalari esa muhim farqlarni aniqladi. Tadqiqot ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida yangi talabalarning o'qituvchilar bilan ochiq muloqotga tayyorlik darajasi 52% ni tashkil etgan bo'lsa, g'arbiy ta'lim tizimlariga xos bo'lgan modellarda ushbu ko'rsatkich 85% ga yetadi. Mazkur farq madaniy omillar, pedagogik kommunikatsiya uslublari va ta'lim jarayonida talabanning subyektiv roliga beriladigan e'tibor darajasi bilan izohlanadi.

Olingan natijalar asosida tadqiqotning amaliy ahamiyati sifatida oliy ta'lim muassasalarida yangi talabalarning adaptatsiyasini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan "Birinchi 100 kun" dasturini joriy etish taklif etildi. Ushbu dastur doirasida mentorlik tizimi, empatiyaga asoslangan treninglar, ochiq muloqot mashg'ulotlari va psixologik maslahatlar tashkil etilishi talabalarning o'qituvchilar bilan shaxslararo munosabatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqotda oliy ta'lim muassasasiga yangi kirgan talabalarda o'qituvchi bilan shaxslararo munosabatlar shakllanishining psixologik xususiyatlari tizimli ravishda o'rganildi. Tadqiqot jarayonida qo'yilgan maqsad va vazifalar izchil amalga oshirildi hamda ilgari surilgan tadqiqot savollariga ilmiy asoslangan javoblar

olindi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, o'qituvchi–talaba o'rtasidagi munosabatlar psixologiyasi talabalarning oliy ta'lim muhitiga adaptatsiyasini belgilovchi yetakchi omillardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot yakunlari asosida empatik, ochiq va qo'llab-quvvatlovchi pedagogik muhit talabalarining akademik faolligi, ijtimoiy moslashuvi va psixologik barqarorligini sezilarli darajada oshirishi aniqlandi. Ayniqsa, shaxslararo munosabatlarda empatiya va o'zaro ishonchning yuqori darajada bo'lishi birinchi kurs talabalarida stress darajasini pasaytirib, ularning oliy ta'lim muhitiga tezroq moslashuviga xizmat qiladi. Shu bilan birga, O'zbekiston oliy ta'lim tizimiga xos bo'lgan madaniy ierarxiya talabalar faolligini cheklovchi omil sifatida namoyon bo'lsa-da, maqsadli pedagogik va psixologik treninglar orqali ushbu holatni yumshatish mumkinligi ilmiy jihatdan isbotlandi.

Amaliy takliflar

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

Guruh mashg'ulotlarini joriy etish – birinchi kurs talabalar uchun empatiya, muloqot va jamoada ishlash

ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan psixologik-pedagogik treninglar tashkil etish;

O'qituvchilar uchun sertifikatlash dasturlari – empatik muloqot, talaba bilan ishlash psixologiyasi va zamonaviy pedagogik yondashuvlar bo'yicha malaka oshirish kurslarini ishlab chiqish va joriy etish;

Raqamli yechimlardan foydalanish – talabalarining adaptatsiya jarayonini qo'llab-quvvatlash maqsadida maslahatlar, refleksiya topshiriqlari va muloqot imkoniyatlarini o'z ichiga olgan maxsus mobil-ilovalarni yaratish va amaliyotga tatbiq etish;

“Birinchi 100 kun” adaptatsion dasturi – mentorlik, guruh mashg'ulotlari va psixologik maslahatlarni o'z ichiga olgan kompleks dastur orqali yangi talabalarining o'qituvchilar bilan shaxslararo munosabatlarini mustahkamlash.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqot natijalari oliy ta'lim tizimida shaxslararo munosabatlar psixologiyasini rivojlantirish ta'lim sifati va talaba shaxsining har tomonlama kamol topishini ta'minlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. Yunusova N.K., Mubarakova D.D. The paradigm of relationship between teacher and student in the process of teaching oriental language in higher schools of Uzbekistan // Journal of Contemporary Issues in Business and Government. – 2021. – Vol. 27, No. 4. – P. 249–260. – DOI: 10.47750/cibg.2021.27.04.026. – URL: <https://cibg.org.au/> (этн. 14.01.2026).
2. Акбаралиева А. Т. Бўлажак психолог талабаларнинг консултив фаолият малакалари асосида касбий-шахсий сифатларини ривожлантиришнинг психологик хусусиятлари // Та'лимда рақамли технологияларни татбиқ этишнинг зamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari. – 2023. – 24-to'plam. – B. 192–197.
3. <https://www.psychologies.ru/articles/otnosheniya-po-vertikali-pochemu-svyaz-pedagoga-i-studenta-eto-abyuz/>
4. Yusupova M., Karimov B. Oliy ta'limda talabalarining ijtimoiy moslashuvi muammolari // Ta'lim va tarbiya. - 2022. - №3. - B. 45–52.
5. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1996. – 344 с.
6. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1994. – 480 с.
7. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Под ред. В. В. Давыдова. – М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 536 с.